

HALİDE EDİB VE ANADOLU

GÜLTEKİN TARI

«Anadolulu'ların elleri umumiyetle kocaman, geniş ve zalimleri gırtlığından yakalamağa kaadır görünür»

— I —

Şuurlu ve yaygın bir Anadolu meselesinin, düşünce hayatımıza ikinci Meşrutiyet'i takibeden yıllar içinde girdiğini hiç tereddüdsüz söyleyebiliriz. Tanzimat'tan önceki zamanda Osmanlı imparatorluğunu bütün müesseseleri ile tam bir Orta-Çağ yaşayışı içinde bulduğumuzu tesbit ettikten ve kurtarıcı herhangi büyük bir hareketin bu sıralarda tezahüre imkân bulamadığını söyledikten sonra, kısaca Tanzimat Fermanı'nın ilânını takip eden senelere bir göz atabiliriz.

Tanzimat, «yeni» olan her şeye doğru bir hamle teşebbüsü, bir işaret fişeği gibidir. Bu, çok derin uykusundan birdenbire uyandırılan bir cemiyetin yeni imkânlar, yeni ufuklar aramaya doğru davranmasıdır ama, hareket çok yerde ve çok zaman satıhta kalmaya mahkûmdur. Tanpınar'ın dediği gibi «Hakikatte bu Abdülmecid devri Avrupahlığı, bazı sahalarda millî ve mahallî hayata vurulmuş küçük bir frenk cilâsı olarak ve tıpkı eski camilerde kadîm ve asil süslerin üzerine yine aynı devrin geçirmekten çekinmediği rokoko nakışlar gibi, dışta kalır ve sadece eskinin yekpareliğini bozar. En hazin tarafı, çöküşün ortasında geldiği için, hamlenin hiçbir büyük şeyi besleyememesidir... Büyük devirlerin hususiyetini veren, o bütün hayatı kucaklayan yaratıcılıktan eser yoktu... Hayatın yaratıcı pınarı kurumuştur. Buna mukabil bizzat bu hayat, israfı ile, yanlış adımları ile memleketin istikbalini tehlikeye atıyordu»¹. Demek oluyordu ki, hedef keskin çizgilerle

¹ XIX. asır Türk Edebiyatı Tarihi s. 102-103.

belirtilmiş değildi. En büyük güç de, tesadüflerindi. Hâlbuki cemiyetimizi bugün, Anadolu'ya ait her şeyi Türklük için bellibaşlı varoluş şartı görmeye alışmış buluyoruz. Fakat İkinci Meşrutiyete ve hattâ Balkan Harbi felâketine kadar Anadolu'ya aynı dikkat içinde bakıldığını söylemek mümkün değildir. Tanzimat-sönrasının bellibaşlı aydınları ve önde gelen toplum savaşıları için bütün dâvâ Osmanlı İmparatorluğu; onun hayatını devam ettirebilmesiydi. Ve bu İmparatorluk içinde Anadolu, asırlardır ancak musîbet zamanlarında aranan bir ihtiyaç giderciden başka gözle görülmüş, haysiyetli bir alâkanın mevzuu olmuş değildi. Sadece tesadüfün beslediği bir-iki küçük vesile ile onun da bir derdi olabileceğinden bahsedilmiştir (Meselâ Ziya Paşa tarafından).

Anadolu'ya dönüş, tıpkı Türk olduğumuzu bize hatırlatan vesileler gibi dış tesirlerin acı darbelerinden sonra mümkün olabilmiştir. İmparatorluk içinde düşünme ve aksiyon imkânına sahip birçok kimse son büyük felâketlere kadar -belki ondan sonra bile- Anadolu'ya mutlak bir sürgün ve belâ yeri, yaşanılması kaabil olmayan herhangi bir toprak parçası gözü ile bakmışlar ve orada yaşamak zorunda kalmayı her zaman talihsizlik bilmişlerdir.

Olmak için uyanmaya mecbur bulunduğumuz bir sınır çizgisinin başında düşüncede, dilde, edebiyatta, yani hayatın birçok kolunda milliyet menzillerine çıkışımız, nihayet bizi bunların esas kaynağına, Anadolu'ya götürecekti. Bu bir mecburiyetti.

Halide Edib'i Türklüğün kendini idrâki mânâsına gelen bu Anadolu mâcerâsı içinde bellibaşlı savaşıardan biri kabul ediyoruz.

II

1883'te Beşiktaş'ta doğdu. Daha dört yaşındayken veremli olan annesini kaybetti. Böylece yetişmesi, önceleri kızıyla pek ilgilenemiyen Saray'da vazifeli babası, anneannesi, dedesi ve Anadolu'lu lalalardan kurulu bir çevreye kaldı.

Hammîne dediği büyükannesi bir İstanbul kadınıdır. Onun Fransızca'dan tercüme eserler okuduğunu Halide Edib, 1918 yılına kadarki hayatını anlattığı «Mor Salkımlı Ev» de hatırlamaktadır. Annesinin babası Kemahlıdır; kültür itibarıyla karısı kadar ileri değildir ama, okuduğu dinî eserler ve anlattığı Rus Harpleri ve Kars'a dair hatıralarıyla küçük Halide üzerinde daha müessir olmuştur.

Halide Edib, üzerinde, «benim yazı hayatına atılışım bu tarihlerde başlar» dediği 1908 yılına kadar ve çok yakından üç büyük tesir vardır.

Bunlara biraz aşağıda yer vereceğiz. Yalnız onun bütün bir telâkki ile insanları inanç, milliyet, ırk ve cinsiyet farkı aramadan sevebilmiş bir insandır. Bu tutum onun bütün bir tarafıdır. Bazı küçük idrâkler, insanı bu tarzda anlayışın onu neler yapmaya muktedir kıldığını hiç düşünmeden, irili ufaklı, gizli açık bir yığın itham veya şüphenin hedefi yapmışlardır. Gerçekten de bir kadının o devirde yaptığı şeyleri her zaman kolaylıkla yapmak mümkün olmaz. Konumuzun içine pek girmeyen bu tarafı fazla derinleştirmek gerekmiyor. Ancak, babası tarafından ısrarla İngiliz sistemine göre yetiştirilmek istendiğini, musiki kültürü ile çok yakından temasa geldiğini, bir okula hıristiyan çocukları arasında tek Türk olarak girdiğini ve ayrıca Amerikan koleji talebeliğini, onu anlamada bir ışık olur inancı ile hatırlamalıyız. Tahsilinin geçtiği bu yol, ona, insanı insan olarak sevmeyi öğretti.

Halide Edib üzerinde büyük tesiri olanlardan biri Rıza Tevfik'tir. Zayıf nahif oluşu endişe verdiği için tanıştırıldığı bu hocadan o bambaşka bir şekilde faydalandı: «Sultantepe'sinde son hocam, bana Fransız edebiyatı öğretmek için gelen Doktor *Rıza Tevfik*'tir... Aziz hoca'mın burada ilmi kabiliyetinden, modern Türkiye'nin başta gelen bir şairi olduğundan bahsedecek değilim. O zaman daima İngiliz filozofu H. Spenser'den saatlerce bahsederdi. Fakat beni asıl alâkadâr eden ve olgunlaştıran şark edebiyatını ve felsefesinin mistik tarafını izahı olmuştur. Bilhassa Arapça ve Farsçası emsalsizdi. Bana güzellik ve fikir bakımından emsalsiz ve yeni bir dünya tanıttı»².

Hayatının uzun bir devresine tesiri olmuş ikinci insan riyaziyeci *Salih Zeki Bey*'dir. Kolejin ikinci sınıfında iken teklifini kabul ederek evlendiği ve dokuz yıllık müşterek bir hayâtları olan S. Zeki hakkında da şunları söylüyor; «... o devirlerde daha çok mistik ve ruhi tesirler altındaydım. Salih Zeki benim tabii temayülümün ifratının önüne geçti ve fikri tekâmülümü ayarladı... Aynı zamanda kolejde başlayan genç ve serbest temayülümün önüne sed çekti»³.

Kendi ailesi içinde yaşayan ve amatörce kalem tecrübelerinde bulunan Halide Edib'in hayatını bu tarihten sonra artık bir Anadolu perspektifi içinde takip etmek mevzuumuza ne kadar vuzuh verirse, bu yol o hayat için de o kadar sıhhatli bir aydınlatıcı olur. Fakat daha önce, Halide Edib'e esaslı tesiri olmuş bir Anadolu'dan bahsetmeye ihtiyaç vardır.

² Mor Salkımlı Ev, s. 103.

³ a. e., s. 114.

Halide Edib'in dedesi tarafından Kemahlı olduğunu ve Kemah'da, gelen gidenler ve evde yardımcı olarak bulunan arkadaşlar, lalalar vasıtasıyla temasta olduklarını söylemiştik. Bu insanlardan bilhassa birisi için yazarımız, çok sitayişkâr bir dille söz etmektedir. *Eğimli Ahmet Ağa*, Halide Edib'e şark espirisi ile yüklü masallar yanında Battal Gazi hikâyelerini tanıtmış, İstanbul'da Karagöz'e götürerek yeni ufuklarla temasını sağlamıştır. «Okur-yazar kurnaz efendilerini parmağının üstünde çevirecek kadar bir zekâya malikti. Muhayyelemin inkişafında o başta gelen âmillerden biridir. Herhalde içtimaî san'at tarafımın inkişafında o büyük bir rol oynadı. Bana Türklerin halk edebiyatını açan odur. Bundan dolayıdır ki, daha fazla garp usûlü tâlime ve yabancı lisana ehemmiyet verilen bir sınıfın muharrirlerinin herhangiinden fazla Türk edebiyatının ruhunu kavrayabildim»⁴. «. Ramazan gecelerinde Ahmet Ağa beni Karagöz'e de götürürdü. Üsküdar çarşısında büyük bir kahvede oynarlardı. Sokakları kalabalık kız erkek bir alay çocuk, hattâ büyükler kahvenin bahçesine dolarlardı. Sinekli Bakkal'dakî Kız Tevfik bu akşamların bende bıraktığı intibâdan bir hayli şey almıştır...

Hiç şüphe yok ki, Karagöz'deki bütün karakterler cemiyetimizin karikatürize edilmiş birer sembolü idiler. Hacivat bir nevi İstanbul'un ukala münevverini temsil ederdi. Karagöz ise daima itilip kakılan, zâhiri aptallığından istifade edilen, fakat ne yapıp yapıp en müşkül vaziyetlerden başını kurtarabilen, halkın çok dikkate değer bir ferdi idi. Evet, dayaktan, zülümden, hattâ ölümden başını sıyıran, düşmanlarını da daima maskara eden bir fert, Karagöz göçtü gitti. Fakat bir karakter örneği olarak başka kıyafetler içinde halâ bu hayat görüşü bâkidir.

Bundan sonra da kukla oyunlarını gördüm, bütün bunları çocukluğumda görmüş olmam bana cemiyetimizdeki yerli karakterleri çok tabii olarak ve realist bir şekilde sezdirebildi.»⁵.

Halide Edib'i 1908 Meşrutiyeti, siyasî hâdiselerle hiç ilgisi olmadığı bir zamanda yakalar ve onu şaşırtır. «İşte kendi içine bu kadar kapanmış olmadan dolayı gerek Makedonya'daki siyasî depremlerden, gerekse yeni bir rejim hazırlayan hareketlerden haberdar değilim, diyebilirim. Bu 1907 senesine tesadüf eder. 1908'de tekrar Burgaz'a gittiğim zaman 11 (24) Temmuzda ilân edilen meşrutiyet hemen hep-

⁴ a. e., s. 73.

⁵ a. e., s. 81-82.

mizde az çok sakin bir havaya düşen ve beklenilmeyen bir yıldırım tesiri yaptı.»⁶

Halide edib «Benim yazı âlemine girişim bu günlerde başlar⁷ diyor. Onun Tanin'de siyasî olmiyan konuları işleyen yazıları, tehdit mektupları gönderilecek kadar dikkatleri üzerine çeker ve hayatında Mısır'a, İngiltere'ye ve diğer Avrupa ülkelerine devamlı yolculuklarını haber veren hâdiseler başlar.

İkinci meşrutiyeti kovalayan yıllar içinde devam edip giden olayların Halide Edib'deki şuurlu uyanışın sebebi olduğunu daha önce söylemiştik Bunların başında da Balkan savaşının getirdiği çeşitli felâketler vardır. Türkçülük hareketinin takip ettiği yolu hatırlamak kâfi görüldüğü için bu hususta fazla teferruata girmekten kaçınıyoruz. Yalnız Halide Edib'in, mevzuumuzla ilgili çok önemli bir olayla hayatının bundan sonraki büyük kısmına şekil verecek olan çalışmalarından bahsetmek gerekir.

Halide Edib İngiltere'de bulunduğu sıralarda Cambridge Üniversitesinde Profesörler arasında geçen bir münakaşayı dinlemiş ve orada İrlanda'nın bağımsızlığını savunan milliyetçi hatip Dillon'da tesbit ettiği çok ileri görüş ve samimiyetten, herhangi bir tahmine sığmayacak şekilde müteessir olmuş ve hattâ orada, onun sözlerini dinlerken heyecandan ağlamıştır. Bu tesiri, onun duygularını milletine hizmet yoluna yüzde yüz girmesi şeklinde değerlendirirken mübalağa etmiş oluyoruz.

Yazarımızın orada tanıdığı ve evinde misafiri olarak kaldığı meşhur birisi de Bertrand Russel'dir. Bu düşünür, o yıllarda kadın hareketinin (Feminizm) çok ateşli bir öncüsüydü. Halide Edib onun da tesiri altında kaldığını, eserleri, konferansları ve davranışlarıyla bahsedilen tarihten hayatının nihayetine kadar gösteregelmiştir.

Halide Edib'i yeniden yurda döndükten sonra çok aktif bir hayatın içinde buluruz. Türk Ocağı kurulmuş, milletin uyanışını sağlayacak hareketlere başlanmıştır. Halide Edib, ocağın konferansçıları arasındadır. «Taali-i Nisvân Cemiyeti» teessüs etmiş, onun kurduğu otuz yataklı hastane ise yazarın, harb yaralıları Anadolu askerleriyle tanışması gibi çok mânâlı bir tesadüfe vesile olmuştur. «Bana Anadolu'yu gerçekten sevdiren onlar oldu» diye duygularını açıklıyan ve bu hastanede hastabakıcı olarak çalışan Halide Edib şunları anlatıyor:

⁶ a. e., s. 125.

⁷ a. e., s. 129.

«Milletime ve memleketime her hangi bir vaziyet içinde kalbimdeki muhabbetin hakiki mahiyetini o günlerde anladım. Bu muhabbetin siyasî düşünceler, ideolojiler ile hiçbir münasebeti yoktu. Bu muhabbet, her hangi ananın iptidai ve tabiatten gelen elde olmayan kudret ve hâkimiyetini ifade ediyordu.

Arkamda haminnenin bol çarşafı, hastaneye gelirken tek başıma Sultanahmet meydanında durur, içimde sonsuz bir hüznle minarelere bakar, bir yabancı ordunun bu diyara girmesi ihtimali kalbimde öyle bir acı uyandırır ki, yüz üstü yatıp taşları öpmek isterdim. Evet, beni bu yerden hiçbir yabancı kuvvet ve tehlike ayıramazdı. Bu toprakların mukadderatını daima paylaştık ve paylaşacağız.

Hastaneye gelirken aldığım gazetelerde her sabah yeni bir hezimet haberinden başka bir şey yoktu. Fakat hastaların yanına sakin bir yüzle gidiyordum. Yanlarına gitmeden evvel Anadolu'lu hasta neferlerin bana birer çocuk gibi gelen yüzlerinde haber soran endişeyi görür gibi olurdum.

'Merhaba hemşire. Bugün nasılsın, ha?'

Bu, nasılsın سوالinin arkasında hiç şüphesiz cebheden ne haber vardı...

Hastaların bazıları hâfızamda yerleşmiş kalmıştı. Bir tanesi Anadolu'nun sembolü gibi görünen Ankaralı bir neferdi. Her halde insan cinsinin en güzide bir örneği idi.»⁸

Halide Edib, Birinci Cihan Harbi zamanlarını da içine alan siyasî aktif çalışmaları arasında Cemal Paşa'nın davetine uyarak Lübnan'a gitmiş, Paşanın maarif meselesini hal yolundaki niyetlerinin yardımcı olmuştur. Savaşın yenilgimizle sonuçlanması üzerine de artık, İstanbul'a dönmeye ve çalışmalarını Anadolu mücadelesine vermeye hazır hale gelmiştir.

Halide Edib'in Anadolu İstiklâl Savaşı içindeki mücadelesinin panoramasını vermeden, bir iki çizgi içinde hayatının bütününe bakmak istiyoruz.

Arap diyarından döndükten sonra, Türklüğün hayatını sona erdirmek niyeti bütün siyasî düşmanlarımızın bellibaşlı fârikası olmuştur. Kendilerinden yardım umabileceğimiz büyük devletlerin himayesinde

⁸ -Mor Salkımlı Ev. s. 163-164

Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktılar. Bu olay, Halide Edib gibi bir humanistin kendi deyimiyle 'mukaddes cinnet' içine girmesine kâfi geldi. «.. İstiklâl mücadelesi fikri bende bir çeşit mukaddes cinnet halini almıştı. Artık şahıs olarak yaşamıyordum. Bu millî mukaddes cinnetin bir parçasından ibarettim. 1922'de İzmir'i aldığımız güne kadar benim için hayatta hiç bir şeyin ehemmiyeti kalmamıştı»⁹.

Düşüncesi ve tecrübesi bu korkunç darbe ile yeni bir şekle giren Halide Edib, 2 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaştı. İstanbul'da Meclisi Mebusan basılmış, şehri İngilizler işgal etmiş, mebusların bir kısmı sürülmüş, imkânını bulanların bazıları da Anadolu'ya geçmiş, mücadelenin İstanbul içinde devamına pek de vasat kalmamıştır.

Çok zaman bir nefer feragati, bazen de en mes'ul kimselerin arasında bulunarak geçirdiği İstiklâl Harbi mücadelesi Halide Edib'i, mücadelesini yaptığı ve insanca yaşamının asgarî imkânına sahip görmek istediği Anadolu'nun kendisi haline getirir. Bu insanı ileride, eseri içinde daha yakından göreceğiz.

Halide Edib, mücadelenin ilk hedefine vardığı seneden yurd dışına gidecekleri (eşi Dr. Adnan Adıvar'la) 1924'e kadar mizacına uymayan bir sessizlik içindedir. Bu sessizliğin yurt dışına gitmeyi icab ettirecek şekilde gelişmesinin sebepleri pek açık değildir. Şifahi araştırmalarımızda, mütehakkim ruhunu, millî mücadelenin büyük başı'na da uygulamak istediğini gerçi duymuş bulunuyoruz ama, bunun tam bir objektif değerlendirme olabileceğinde şüphemiz vardır. Mamafih, kesin delilleri olmayan ihtimaller üzerinde ısrarı doğru görmüyoruz. Yalnız zaferden sonra yeni Türkiye'nin yoğrulması hengâmesinde, bir takım fikirleri yüzünden dikkatleri ve şimşekleri üzerine çekmiş olabilir. Çünkü, Halide Edib, aldığı kültürün tesiriyle, ta başlangıçtanberi devrinden daima ileride görünür. Bu yüzden de, yeni devletin temellerinin atılması sırasında, yani işin henüz başında bile, çok ileri bir demokrasiyi Türkiye'nin bütün müesseselerinde görmeyi arzulamıştır. Halide Edib Hanım'ın 1923'lerde istediği bu idare, İngiliz demokrasisiydi. Onun câzibesine kapılmamak mümkün olamazdı. Yalnız, kırk şu kadar yıl geçtikten ve Türkiye'nin içinde çalkandığı durumu gördükten sonra bu, gerçekten büyük isteğin realitelerimize ne kadar uygun düşeceği meselesi münakaşa edilebilir.

Burada, Halide Edib'in, yurdundan onu ayrılmaya mecbur eden sebep ne olursa olsun, 14 yıllık gurbet hayatı içinde hep memleketini

⁹ Türkün Ateşle İmtihani, s. 24.

düşündüğünü, her zaman ona dair hatıraların duygularını sardığını gösteren bazı misaller vermek istiyoruz. Örneklerin gerisine dikkat edenler, bir, yerde ya anlamakta zorluk çekecekler, ya da şaşıracaklardır. İnanmamak da bir ihtimaldir. Fakat, bir 'maksat'a bütün varlıklarıyla bağlanmanın sırrını bilenler için bu hal olağandır. Halide Edib, aklın kabul edemeyeceği bir mâceraya atılırken gücünü sadece inançtan alıyordu. Sevgiden alıyordu. Yurdumuzdan, âdetâ kopar gibi ayrılırken de bu bağlılığın hüccetlerini ister istemez bırakacaktı:

«Atina'da tssavvur ettiğim kadar askerî bir kalabalık görmedim.

Efzon askerleri bana tuhaf bir his verdi. Bilhassa ucu püsküllü papuçları İzmir yolunu, Salihli'nin tozlu, incir ağaçlı medhalini hatırlattı. Orada direklerine bu papuçlardan asmış giden bir kağıt tekrar gıcırdayarak gözlerimde canlandı.

İnsan memleketinden çıkınca kendi başına kafasile, kalbile bir memleket oluyor, kendi memleketini nasıl canlı ve hakiki hissiyatıyla içinde taşıyor.

Mektubumu kapıyorum. Böyle bir tâbîr mümkün olsa, İstanbul'a ve kalbimde götürdüğüm bütün memleketime 'gözlerinden öperim' diyeceğim.

Hâmiş: Artık tamamen karar verdim ki uzun minareleri olmayan, hiç olmazsa kulelere benzeyen uçlar yükselmeyen şehirlerin güzelliğini ben anlatmağa muktedir değilim. Toprak yığınlarından yapılmış, beyaban ortasına atılmış en zavallı köyümüzün bile arkasında havanın değişen renklerinde bâzan başını kaldıran beyaz ve nârin bir minâre, yalçın ve küllük olan yerlerde bile bir güzellik, bir sanat, bir heyecan âbidesi oluyor»¹⁰.

Halide Edib «Sürgündeki Kalem» adıyla yayınladığı bir yazısında da şunları söylüyor:

«İhtiyarî veya cebrî sürgüne, muharrir veya sanatkâr... Bunlar arasında sadece ölümle ve işkence ile karşılaşmışlar değil, mânevî işken-celerin bâzan akla sığmayacak derecelerine mâruz kalmışlar da vardır. Bunların en kötüsü sizi milletin gözünden düştükleri, alnınıza umurun nefret ve lânet damgasını bastırmağa çalışmalarıdır.

Şayet bu vaziyette memleketinizden uzaklaşırsanız, tek kaygınız maîşet belâsı olmayabilir. Hattâ, yâdelerde en büyük şerefe ve nâma

¹⁰ Dağa Çıkan Kurt, s. 817.

kavuşsanız dahi, içinizdeki çâresiz bir izdirabın esirisiniz: Hasret! Çamurlu bir sokak köşesi, harap bir çeşme hayali, bir sokak satıcısı sesi...»¹¹.

Halide Edib, insanın küçük ve günübürlük tarafını gerek sanatkâr ve gerekse üstün idrâk yeteneğiyle sezebilmiştir. Bir eserinde, dâvâya kendinden hiçbir şey vermemiş olanların, neticede herşeye sahiplik taslayabileceklerini nasıl çok tabii bir vakıa halinde belirtmişse, canları pahasına savaşmışların bu küçük hesapları dikkate almıyacaklarını da söylemişti (Kalb Ağrısı-Zeynonun Oğlu). Ama, bir milletle birlikte bir ateş ve kan, ve bir ölüm-kalım imtihanından geçen insan, yaratılışının tabii vetirileri halindeki olayları yüksekte ve doğru olarak görebilmenin imkânlarını taşır. Hâdiseleri şu veya bu şekilde şahıslara bağlama gayretine düşmez.

İstiklâl savaşının imtihanında en başta telâkki edilen ve sembol olan Mustafa Kemal Paşa vardı. İşte bundan dolayı onun devrinde eziyet çekmişlerin bile, kalblerinde daima bir yeri vardır. O, sonu gelmeyen hürriyet alanındaki çabalamaların bir sembolüdür.»¹²

Verona'da, kaldıkları otelin odasındaki tavanda gördükleri, H. Edib'in memleketine ve milletine ait şeylere karşı ne büyük bir alâka ve hasret duygusu içinde olduğunu gösteriyor. Dr. Adnan, odanın rutûbetinden ve havasından hoşlanmamıştır. Halide Edib ise çok başka şeyler duyuyor.

«Bu karanlık oda mikrop yuvası ve rutûbetli, ben burada hiç oturmam!

Baktım, yazısından ziyadesile kahverengi içiçe mızrak ve arma, sonra ortası kırmızı, mor, yeşil, renk renk esvaplı adamlar ve kalabalıkla dolu. Dikkat ettim, muhteşem ve rengin bir yeniçeri alayı; Yetişebilsem tavanı öpecektim... Orta Çağın masal ve kahramanlık dolu havasında ne renkli ve müthiş bir efsâne sahrası olmuşlardı.»¹³

Mecburi olmasa bile tam bir sürgün durumunda olan bu gurbet hayatları 1938 yılının nihayetine kadar sürdü. Yalnız Halide Edib, bir ara Türkiye'ye gelmiş ve sonra tekrar dönmüştü.

Halide Edib'in bütün hayatı çok muntazam bir saat halinde daima çalışmaya, öğrenmeye ve öğretmeye vakfedilmiş gibidir. Dr. Adnan'ı

¹¹ Yeni İstanbul, 11 Nisan 1955.

¹² Türkün Ateşle İmtihani, s. 812.

¹³ Dağa Çıkan Kurt, s. 149.

gurbet hayatı daha başlarda sıkıya başlamıştı. Ne yapacağını bilmediği ve sıkıntının bunalttığı sıralarda, Halide Edib'in «sen yaşamıyorsun, (vejete) ediyorsun, biraz felsefeye ver kendini..» ikazıyla yeni bir yaşama içine giren Dr. Adnan, bu suretle Türk fikir ve düşünce hayatına ölümsüz eserler bırakmıştır. Halide Edib'in kendisi de bu 14 yıl içinde hiç boş durmadı. Konferanslar için 1932'de Amerika'ya gitti. Yale, Columbia, Illinois, Michigan üniversitelerinde Türk kültürü ve Türkoloji konularında konuştu. İngiltere'nin Cambridge ve Oxford. Fransa'nın Sorbon üniversitelerinde aynı konularda konferanslar verdi. 1935'te Mahatma Gandhi tarafından Hindistana davet edildi. 1940'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi oldu. İngiliz Filolojisini kurdu. 1950'de bağımsız olarak Meclise girdi, eşinin vefatından sonra köşesine çekildi. Bir nevi ulvi yalnızlık halinde geçen son yıllarında, dostlarının çerçevelediği halkanın dışına çıkmadı. Hâdiselerin ve yaşadığı fikirlerin ateşinde pişmişti; onları derin olarak değerlendirecek bir mevkiydedi. 1964 ün 9 Ocak'ında öldü.

III

«Çok şükür, bugün artık ellerim sosyete hanımlarının ince, manikürlü elleri değil, çalışan alelade kadının elleridir.

Halide Edib, Anadolu meselesinin içine siyasi mecburiyetler yüzünden girmiştir. Türk milletine yaşama hakkı tanımayan bir dünyaya karşı başlayan savaşın içinde vazife aldı. Bu savaşı Anadolu'lular verecekti, Anadolu toprağı da yıllarca kanla sulanacaktı.

İstanbul'un 16 Mart 1920 gece yarısı işgal edilışinden sonra, İngilizler Dr. Adnan'la karısını tevkif için aramaya kalktılar. O gece ev değıştirip Üsküdar'da Özbekler Tekkesinde dört, beş gün kaldıktan sonra Ankara'ya yollandılar. Halide Edib ve eğı İngilizler için çok tehlikeli görünüyordu. Yollar tamamen tutulmuştu. İstanbul sınırlarını geçtikten sonra işe daha büyük tehlikeler vardı. Tamamen anarşı içinde bir yol... 'Nizam-ı âlem'i kendi başına tesise kalkmış yığın yığın insan... Adım-başında eşkıya...» Bu çok belâlı yol on gün sonra bitecek ve Halide Edib «Burası Milli Mücadele'nin Kâbesiydi» dediğı Ankara'ya varacak, garda Mustafa Kemal tarafından karşılanacak ve onunla ilk defa olarak konuşacaktır.

ANKARA

ve

ÖTESİ

Halide Edib, haberleşme imkânlarının çok yetersiz olmasına rağmen, daha Ankara'ya gelmeden bütün Türkiye'de tanınacak kadar yaygın bir şöhretin sahibiydi. Kendisini eserleri ile tanıyan ve İstan-

bul'daki çalışmalarını duyan Anadolu, yıllar sonra yazarın gururla ana-çağı bir iki kadirşinaslıkta bulunmuştu. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı seçimlerinde kadınların seçilme hakkı olmadığı halde Beypazar'daki 22 seçmenin 20 si oylarını ona vermiş, Giresun'da da H. Edib adına 8 oy çıktığı görülmüştür. Mebus olmak istememesi üzerine Beypazar onu fahrî hemşehri seçmiş, Giresun'da da «Halide Hatun» adı ile bir kız okulu açılmıştı.

İşte Ankara'ya gelişinin ilk günü de Ankara'lı kadınlar onun ilk ziyaretçisidirler.

“O sabah ben yalnızken bir takım Ankara'lı kadınlar beni görmeğe geldiler. Ankara çok bölgeciydi ve az istisna ile, İstanbullulara ‘Yabancılar, derlerdi. Ben onlara çok minnettarım, çünkü, ilk gününden itibaren Dr. Adnan'la beni de bağırlarına bastılar. Didar'ın hizmetçisi kahve getirdikten sonra, bir tanesi, dışarıda kimse olup olmadığını gözledikten sonra, hepsi birden etrafımı aldılar. Benim ne kadar can pahasına millî mücadeleye atılmış olduğumu bilmekle beraber, dertlerini bana açmalarına çok içlendim.»¹⁴

Mücadelenin başlarındaki günlerde Halide Edib'in büyük hizmetlerinden biri Anadolu Ajansını kurmak fikri ve bu konudaki ilk çabalarıdır. Bundan sonra, Millî Mücadele'nin çeşitli ve sonsuz iniş çıkışlarını savaşın en öndeki idarecileriyle birlikte yaşayan Halide Edib'in Anadolu'daki çetin hayatı başlar.

Bir kadın için bu hayatın ne kadar zor olduğunu anlamak bugün güçtür. Onu tenlerinde ateş ve içlerinde korku olarak bizzat yaşayanlar bile tam anlayamazlar. Üstelik kendilerine hemen her bilgi gibi İstiklâl Harbi de çok ucuz reçetelerle sunulmuş, gerçekleri perdeleyen parıltılarla yetinmesi sanki bilhassa istenmiş bir neslin insanı olarak söylemeliyiz ki, o cehennemi bizim anlamamız güçtür. Çok seyrek tesadüflerle belki birkaçımıza bu imkân doğabilir.

XX

Aşağıya alacağımız parçalarda fazla tefsire kaçmadan İstiklâl Harbini bir tarafıyla aydınlayabilecek örnekleri seçmiş olacak ve hem de bu aydınlık içinde Halide Edib'i görmeye çalışacağız:

¹⁴ Türkün Ateşle İmtihanı, s. 121-122.

«Bu bölmenin öbür tarafından kalpakları görüyordum. Yattım. Başımı o pis torbanın üstüne koymaya çalıştım. İçki kocaman taşlarla dolu gibiydi. Torbayı açınca, bu taş sandığım şeylerin, gayet sert, simsiyah asker tayınları olduğunu gördüm.

Kimbilir kaç kişinin yatmış olduğu bu şiltenin kokusu beni bir türlü uyutmuyordu. Evet, bu, o zamanki Türkiye'nin o insan sınıfının kokusuydu. Yüzyıllar süren zulüm, sessiz meşakkat onların vücuduna bu kokuyu vermişti. O zaman bazı genç yazarların, halkın hayatı diye halk psikolojisine dair yazdıkları yazıları düşünerek gülümsedim. İnsan, o günün tabakasını anlamak için mutlaka bu kokuyu koklamış olması lâzımdı. Evet, bu, zulmün ve zulme karşı duyulan büyük öfkenin kokusuydu.»¹⁵

«.. O gün, bu asker olmayan çetelere karşı hislerim çok değişti. Çok dikkate değer psikolojileri vardı. Bir taraftan çok şiddetli ve kanlı, bir taraftan da çok insan hisli idiler. Hele verdikleri sözden hiç dönmüyorlardı. Hükümet denilen şeye karşı büyük bir nefretleri vardı. Çünkü hükümetin kanun adına diye her şeyi yaptığına emindiler. Fakat, Türkiye'nin daima sadık evlâtlarıydılar.»¹⁶

xx

«... Hükümet konağının önünde yirmi kadar, elleri zincirli muhtelif çetelere mensup adamlar kendilerinden vapur parası istedikleri için isyan etmişlerdi.

“- Biz kendimiz götürülmek istemiyoruz, vermeyiz. Dağ başındaki eşkiyanın insanı soymasıyla hükümetin soyması arasında ne fark var?”

İşte bu, hükümete karşı halk isyanının sesiydi. Halbuki, bu adamın Gelibolu'da kavga etmiş olduğunu da söylüyorlardı. Kimbilir, hangi sebeplerle dağa çıkmıştı.»¹⁷

xx

Halide Edib, Anadolu halkını, herhangi bir hayalin dışında, olduğu gibi görmüş ve gördüğünü söylemekte de herhangi bir mahzur bulmamıştır:

¹⁵ Türkün Ateşle İmtihanı, s. 93-94.

¹⁶ Türkün Ateşle İmtihanı, s. 103.

¹⁷ “ “ “ “ , s. 256.

«Hemen bir tepsinin üstünde, bol köpüklü bir fincan kahve getirdi. Bu kadının benim hakkımda tek bilgisi bir mültecinin eşi olmamdan ibaretti. Karakol, biz oradan ayrılınca kadar, benim adımla kimseye söylemek istemiyordu.

Bir dakika sonra kocası geldi. Uzun boylu, kara sakallı, tatlı yüzlü bir Anadolulu idi. Biraz sonra da çoban kıyafetli onbeş yaşlarında tahmin edilen oğlu gelerek ocağa odun attı. *İşte, orada Anadolulu ile Makedonyalı arasındaki farkı tamamen anladım. Bu adam, sâkin, içinden alaycı, becerikli görünüyordu. O, ne Enver Paşa'nın İngilizlerle kavgasına, ne de Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlıları Atina'ya sürükleyeceğine inanıyordu. Padişahın hıyanetini hissetmekle beraber, ona sövmüyordu. Kendisi için bizim başarımız şüpheli görünmekle beraber, gene de sadakatle hizmet ediyordu.»¹⁸*

XX

“Aşağıda Mehmet Çavuş nöbet bekliyor.”

“Mehmet Çavuş kim?”

“Anadolulu bir komiteci. Kuva-yı Milliye'den.”

Bu yüze dikkatle baktığım zaman onun da benim gibi bir maksat için can vermeğe hazır olduğu hissettim.”¹⁹

XX

“Bu azaplı günlerden birinin akşamı, büyük sofaya giderek bir sandalyeye oturdum. Mustafa Kemal Paşa, önündeki gazeteden gözünü kaldırarak :

‘Niçin olmasın?’ deyip gülümsedi. Ben hunun bir hücum olduğunu fark ettim. Fakat Hamdullah Suphi, gazetede bu pasajı okuduğu zaman gülmeğe başladım. Anlaşılan benim maarif vekili olduğumu yazıyordu. Tabii, gazete, kanun dışı böyle bir âsi kadına hücum ediyor ve din taassubunu tahrike çalışıyordu. Bundan memnun olmadım. Çünkü, ben hiçbir maddî şeref yahut mükâfat peşinde değildim.

18 - “ “ “ , s. 85-86.

19 - “ “ “ , s. 84.

Memleketimizde Erzurum'dan İzmir'e kadar kanlı bir yol vardır. Orada ölenlerin her biri isimsiz ve memleketlerini esirlikten kurtarıp hür ve müstakil bir yurt yaratmak için canlarını vermişlerdi. Onlardan biri olmak ve o yolda can vermek benim için daima kâfi bir mükâfattı.»²⁰

XX

«... Ne garip bir durumdaydık. Bir taraftan Hilâfet kuvvetleri halka musallat olmuştu. Bir taraftan Kilikya'da Fransız kuvvetleri halkı öldürüyor, diğer taraftan Yunanlılar etrafı yakıp yıkıyor, adam öldürüyordu. Nihayet, İstanbul'daki itilâf kuvvetleri de halkı eziyordu. Adetâ, Garbın, hakikat halde, Şarka 'Sopa siyaseti' tatbik ettiklerini ve 'Kahrolsun Türkler' diye bağırduklarını duyuyordum. Türklerin kendileri de aralarında boğuştuğu için, milletin ateşle imtihanının en korkunç günlerini yaşıyorduk.»²¹

XX

«Ertesi gün İzzet Paşa, misyonu ile birlikte vâdideki küçük evimde beni ziyârete geldi. Bilhassa iki defa sadrazamlık etmiş ve daima bir nezaret işgal etmiş olan çok uzun boylu ve son derece itina ile giyinmiş olan bu adamın benim dar merdivemlerimden çıkarken çok müteessir olduğunu biliyorum. İzzet Paşa ve diğerleri sükûn ve vekarla benim küçük odamın alçak kapısından girerken iki kat olduktan sonra içlerinde bana karşı uyanan merhameti: 'Zavallı Hanımefendi, ah zavallı Hanımefendi' diye izhar ettiler. Seslerindeki bu acıma bana biraz fena geldi, çünkü, benim Anadolu'ya gelişim ve bu harekete katılışım, mukaddes bir gaye için ateşte yanmaya razı olanların zihniyetine uyuyordu. Benim için, içinde bulunduğumuz ve çektiğimiz zahmetler acınacak değil, şeref verecek bir vaziyetti. Fakat samimiyetlerine inandığım için, hislerimi belli etmeden:

'Lütfen bana acımayınız, bu hayatı kendim seçtim' dedim.»²²

«Nihayet toplantı oldu. Ön sırayı İstanbul kadınları işgal ediyorlardı. Hepsi giyinmiş, bir kısmı genç ve çok güzeldi. Bunlar İstanbul'da

20 - " " " , s. 134.

21 - " " " , s. 142.

22 - " " " , s. 175.

nutuk vermiş olduğum kadınlardan başkaları değillerdi. Onların arkasında Ankara kadınları, en arkalarda da bana büyük bir heyecan veren köylü kadınlar vardı. Ömrümde hiçbir dinleyici bu kadınların vermiş olduğu şeref ve gururu bana hissettirmemiştir. »²³

XX

«Türk kuvvetlerinin merkezi Karacabey'di. Zihnim savaşla hiç meşgul olmuyordu. Kendimi ve kafamı hep hastalarımın vermiştim. Ne kadarını soydum, çamurlu yüzlerini, hattâ vücutlarını silip yatırdım. İhtiler ortalığı kaplardı. Bana bütün Türkiye bir hastahane olmuş gibi gelirdi... Yaralılarından birinin yatağına sığmayacak kadar uzun boylu kocaman bir çavuş olduğunu hatırlarım. Karnından yaralıydı. Doktorun hiç ümidi kalmamıştı. Fakat, bu kadar iri bir adamın ölmesine insan inanmak istemiyordu. Ona kaşıkla süt vermeğe çalışırken, Nâzım'ın çavuşu yavaşça dedi ki: 'Biz onunla beraber savaştık. Bir arslandır. Bir kadının elinden kaşıkla süt içmesi ne tuhaf!

Ertesi gün, koğuştan çıkarken, sofanın sedyelerle dolu olduğunu gördüm. Her yer tıklım tıklım dolmuştu. Kımıldanacak yer kalmamıştı. Kimse, hattâ, hastabakıcılar bile gülmüyordu. Ameliyat masası kan içindeydi. Herkes susmuştu. Bakıyorsunuz, genç bir zabıt, iki yaralının elini yakalamış, çocuk gibi ağlıyor. Büyük bir sedyenin içinde kocaman bir adam 'Ben yaşamak istemiyorum, ölmek istiyorum. O öldü, kumandanım öldü' diye söylenip ağlıyor, 'İntikamını alacağız' sözleri ile o parça parça, kasap dükkânındaymış gibi duran insanların arasında garip görünüyordu. İşte savaş denilen kanlı ziyafetin burası mutfağı. Orada insan parçaları gelip geçiyor. Savaş büyük isimler yapıyor, siyaset adamlarının, kumandanlarının heykelleri yapıyor, halk onlara tapıyor. Halbuki, burada, iki dakikada gelip geçen büyük ruhları kimse ne biliyor, ne anıyor. »²⁴

«... Bu, son teşebbüstü. Ya son bir taarruza geçmek, ya da mahvölüp gitmek gerçeği ile karşı karşıyaydık. Fakat, bizler o günü görmeyecektik. İşte, garip bir surette 'Ben' denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim. Millet göçerse,

23 - " " " , s. 188.

24 - " " " , s. 201-202.

ben de onlarla beraber gitmek istiyordum. Bence kendimin, bir küçük parça olmanın hiç bir önemi yoktu.

Onaltı Ağustosta, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek gönüllü olmak istediğimi yazdım. Beni Garp Cephesine tâyin eden bir cevap aldım. »²⁵

XX

«Halide onbaşı, ondan sonraki günlerde, daima at üzerinde savaş kalıntılarının süprüntücülüğünü yapan akbabalar arasında, yıkıntıların üstünde hep köylüleri dinler, not alır ve durmadan yardım için civardaki kumandanlara başvururdu. »²⁶

XX

«Bir saat geçmeden, bütün köy kadınları odayı doldurdu. Kadınlar konuşuyor, örgü örüyor, türkü çağırıyorlardı. Bu bir hakiki Anadolu sahnesiydi. Türküleri birer inilti, hep dağların ardındaki sevgilileri çağırıyordu. Hayatları her gün için büyük bir mücadele olmasına rağmen, çok tatlı kadınlardı. Bir tanesi :

'Ah, harb ne zaman bitecek' dediği zaman odayı bir matem havası kapladı. »²⁷

XX

«İşte Mart'ta İzmir'e yürüyüşümüzün başlangıcı bu taarruzla başladı. Benim Sultanahmet mitingindeki karanlık günlerde gösterdiğim iman gerçekleşiyordu. Bu zaferi halkın iradesi yaratmıştı. Erzurum'dan İzmir'e kanlarını akıtarak yürüyen halk, köylüler, kadınlar, erkekler ve çocuklar nihayet memleketi bu zafere-eriştiriyorlardı. Türk'ün hayatının geleceği hep onlara bağlıydı. *Bu zaferi, görünmeyen bu isimsiz halk nihayet yaratabilmiştir.* »²⁸

25 - " " " , s. 214.

26 - " " " , s. 238.

27 - " " " , s. 250-251.

28 - " " " , s. 266-267.

XX

«.. Bir kadın grubu kumandanın pencerelerine gözleri dikili duruyor. Aralarında ihtiyar bir hatun beni yakalıyor iki yanağımdan öptü. Ben de onun iki elini öperek başıma koydum. Ondan sonra sıra ile hepsi boynuma sarıldılar. *Bu, zaferin temelinin kendinde olduğunu hissetmiyen bir grup.*»²⁹

XX

«.. Bir tanesi boynuma sarılarak, elimin içine sıcak bir somun bıraktı. Dr. Murat bunun bu kadınların sembolü olduğunu söyledi. Erkekleri onlar yaşatmışlardı.»³⁰

XX

Halide Edib, Batı Anadolu'da, Yunanlılar'ın çekiliş sırasında yaptıkları havsala almaz barbarlığı tesbit için kurulan Tetkik-i Mezalim Heyetinin başına getirilir. Harbin korkunç kan ve ateş cehenneminden gözyaşı dökmeden geçmiş olmasına rağmen bu vazifesi sırasında gördükleri karşısında o derece sarsılır ki, intiharı tek sığınak olarak düşünür. *İnsan'a* onun gözleriyle bakan birisi için belki de başka çıkar yol yoktu :

«Ben umumiyetle iki şahsiyet gibiyimdir. Bir tanesi, maddî varlığım. Bu, yaşar, konuşur. Öteki, kendim de dahil, etrafımı tenkid eder. İşte bu, şuur ötesi tenkidçi içim de maddî varlığımı silip götürüyordu. Ta Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak tarih öncesi olaylar gözümün önünde canlanıyordu. Milletler, ırklar daima öldürmek, yakmakla meşgul. Her insanın yüzünde, karşısındakini nasıl öldüreceğini düşünen bir maske var. Bana öyle geldi ki, bu düşünce, ebedî insan öldürme insıyakını hissettiriyor. Öldürme insıyakı olmıyanlarsa, insan cinsine daima yabancıydılar. Yüzleri insan, dilleri insan olabilir, fakat kendileri bambaşka bir cinsten idiler. İçimden bir ses bu cinsten ayrılmak, kurtulmak istiyordu. İçimdeki gayız değil, kin değil, insanlıktan nefretti. Ayağa kalktığım zaman, karşımda bir ses :

29 - " " " , s. 269.

30 - " " " , s. 270.

-Hasta gibisiniz Onbaşı. Alın şu sigarayı için. Size iyi bir haberim var. Ben terfilerin listesini yapıyorum. Siz çavuş oldunuz.

Karşımda genç bir zabıt duruyordu. Yüzümün mânâsı galiba onu korkutmuştu. Ben, bana ayrılmış olan küçük odaya yürüdüm, gittim. Pis, karanlık bir odaydı. Tek ışık, kapının üstündeki camdan geliyordu. İçi, boş maden suyu şişeleriyle doluydu.

.....

İçimde uyanan intihar kararını Nâzım'ın (İstiklâl Harbi kumandanlarından. Savaşı sevmezdi, buna rağmen tam bir kahramandı. Büyük Taarruz'da şehit olmuştur) hâtırası biraz yatıştırdı. Onun gözlerinde ve dudaklarındaki acılık hâfızamda üyandı. Ya insan öldükten sonra son anını fert olarak beraber götürürse! İçimdeki ses bana:

-Bekle, hayatın daha iyi bir safhası olabilir. Bu korkunç sahneyi ebediyete götürmek olur mu? diyordu.»³¹

XX

Halide Edib Adıvar, hayatının bir devresinde, sonradan tesirini daima duyuracağı şekilde Anadolu'nun kendisi olmuştur. Onu insan, toprak, hava, türkü ve sonsuzluğunu veren küçüklü büyüklü unsurlarıyla ta içinden yaşamıştır. Yazarımızın Anadolu'ya bu tarzda gidişinin başlangıcını, milletin kurtuluşuna yardımcı olmak sebebine bağlı gördüğümüzü söylemiştik. Eserlerinde de göreceğimiz gibi, Anadolu'nun tesiri İstiklâl Savaşı'yla tam bir paralellik arzeder. Kısa olarak belirtmeye çalışacağımız bu bahse geçmeden, son olarak Halide Edib'i bir daha ve kendi sözlerinden dinliyelim:

«Mensup olduğum millet, istiklâlini tarihin en asil ve zor bir imtihanından sonra kazanmıştı. Fakat, diğer bir ideale de kavuşması gerekti. Böyle bir ideale kavuşmak için, insanlar tarihte sehpalarda, zincirler içinde ölüp giderler, sürgünlerde ömürlerini geçirirler. Onların imtihanını yalnız çekenler bilir. Onların savaşımı hiç bir zaman alkış takip etmez. Alelâde, mütevazı askerler gibi gelip geçerler. Bu, tek başına kazanılmak için mücadele edilen gaye, hürriyet imtihanıdır.»³²

31 - " " " , s. 279-280.

32 - " " " , s. 312.

IV

İNSAN: Yazı hayatı 1908 Meşrutiyeti günlerinde başlayan Halide Edib'de Anadolu ilk olarak 1912 yılında yayınladığı hikâyelerini toplayan «*Harab Mabedler*» adlı eserinde görülür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, o yıllardan bahsettiği bir yazısında Anadolu'ya gidip gelenlere başından olağanüstü maceralar geçmiş kimseler gibi baktıklarını söyler. Gerçekten Halide Edib de ilk hikâyelerinde kahramanlarını oraya cezalarını çekmek için gönderiyor gibidir. Çünkü Anadolu onlarca meçhul, belâlı bir yerdir. İstanbul'dan başka şehir, bir İstanbul'lu için ancak sürgün yeri olabilirdi. Onda ilk Anadolu sözünün geçtiği cümlede bu psikolojiyi hemen buluruz:

“Hayatını, gençliğini Anadolu'nun hücre bir köşesine gömen zavallı İbrahimcik”³³.

O yıllarda Halide Edib Anadolu'yu İstanbul'dan gören bir gözün sahibidir, onu hiç tanımamakta, bu hikâyesinde Anadolu'lu çocuklarla bir olmayı da ölmüş olmakla bir tutmaktadır:

«Şimdi o cevval, o ateşin, hayatla kaynayan çocuk bir köy evinde köylü bir kadının Anadolu tefâffuzlu çocuklarına bakıyor. O kusursuz üniformasıyla o kadar canlı gıptalar, zaaflar uyandıran zabıt belki pis bir gecelikle bir köy kahvesinin köşesinde ölmüş bir betaetle sürünüyor.»³⁴

«Harab Mabedler» den sonra yazılan «*Handan*» ve «*Mev'ud Hüküm*» de hiç denilecek derecede olan Anadolu ibareleri hep, yukardaki zihniyetin belirtilerini aksettirir: İyi olan kahramanlar kaderlerinin veya günahlarının zoruyla sürüklendikleri Anadolu'da çile dolduracaklardır!

«*Yeni Turan*» adlı eserde ise enteresan bir şekilde Anadolu'dan bahsedilmekte ve Anadolu için bazı teklifler öne sürülmektedir. Bu eser, Ziya Gökalp'in Halide Edib'i fikirlerinin tesiri altında bıraktığı zamanların mahsulüdür. İçtimaî çıkmaza bir çözüm imkânı ararken, doğrudan doğruya Oğuz Han'a giden ve çok cerbezeli diliyle ikna gücü büyük olan Gökalp'in Halide Edib üzerindeki tesirini Tanpınar şöyle özetliyor: «Halide Edib Hanım gibi cins bir sanatkârın bu sıtma ile yazdığı 'Yeni Turan' kitabı bu örf namına içilen kımızlarla ve giyinilen elbiselerle doludur»³⁵. Bununla beraber «Yeni Turan», yazarın Anadolu üzerine

³³ “ “ 1924, s. 69.”

³⁴ Harab Mabedler, 1924; s. 88.

³⁵ Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, s. 91.

bazı fikirlere uyanmış olduğunu gösteriyor. Meselâ Türk halkı ve Anadolu, öteki "anasır" arasında çok geri kalmıştır; birinci derecede bu işe önem verilmeli, bir zaman Anadolu'dan asker alınmamalı; yol, şimendifer, okul halkın ayağına götürülmeli; Erzurum, Bursa ve Adana gibi büyük merkezlerde başlayacak olan bu hareketin "kadrosu" da (Yeni Turan gençleri) yetiştirilmelidir.

Bir ütopyanın rüyâsı olan bu eserden sonra 1922'de neşredilen «*Dağa Çıkan Kurt*», çoklukla Anadolu'ya dair hikâye-hatıralarla doludur. İstiklâl Mücadelesi için Anadolu'ya giden yazar, tabiatıyla kendisine en çok tesir eden bir şeyi anlatacaktır: Anadolu ve onun yaşayışı..

Şimdiye kadarki eserlerinde, muhayyelenin veya işitmeye dayanan bilgilerin yardımıyla yaratılan kahramanlarla bahsedilen Anadolu, artık çok canlı ve noksansız olarak ortaya çıkacaktır. Gerçi Anadolu insanıyla mekânı üstünde ilk defa 1916'da Cemal Paşa'nın dâveti ile Lübnan'a giderken karşılaşan yazarın gördükleri de Anadolu'nun realitesinden parçalardı. Erkekleri bilmem hangi cephede dövüşürken, onların çocuklarının ancak "künye" sine kavuşacaklarını bilen, ama yine de biteviye hayatına devam ederek, devlete insan ve buğday yetiştirmeye çalışan çaresiz Anadolu kadınları, sonsuz çilekeş insanlar.. Yazar bunları ta o sıralarda da görmüştü. Ama *görme*'den daha ileri *yaşama* vardı. Gerçeği teninde *duyma* vardı. Ona bütün duyguları ile *erişebilme* vardı. Halide Edib'i bize anlatan ve ondan sonra da sevdiren taraf bu merhale oldu. «Şebben'in Kara Hüseyini» adlı hikâye-hatıradaki, kocası askere giden Şebben onun kaçıp gelmesi için haber gönderir. Kara Hüseyin'e bundan daha ağır bir şey söylenmemiştir; tabii gelmez. Yaptığının ne kadar kötü olduğunu bilen Şebben ise bir "kadın" dır ve sevmektedir. *Kendisi* hakkında riyasız hükümleri vardır!. Sonunda bekleyeceğine, bunun şart olduğuna o da inanacaktır. Beklemek ve dayanmak kaderidir onun.. Fakat, Halide Edib köylerinden ayrılırken, Şebben'in gösterdiği tahassüs edası, belki hiçbir ölümsüz şiirde görülmez:

"Ertesi sabah eli değnekli, beyaz sakallı dedelere kadar vedâ ettikten sonra arabacı, yaylının muşamba perdelerini bağladı. Harekete hazırlandığımız an, rüzgâr gibi bir kadın eli perdeyi itti. Şebben'in kurşunî ve yaşlı gözleri gözüme baktı:

-Ben senin hasretini de çekeceğim. Seni bir daha görmek kıyamete mi kaldı? dedi».⁹⁶

⁹⁶ Dağa Çıkan Kurt, 1946, s. 70.

XX

1925'de yazılan «*Ateşten Gömlek*» ise yazarımızın İstiklâl Savaşı ile birlikte yükselen Anadolu sevgisinin zirve noktasıdır. Sözü ona veriyoruz :

«Anadolu'nun, yalçın kayalar gibi, insanın kafasına, suratına âdetâ maddî bir acı ile çarpan hayatına girdiğim zaman onu yadırgamamıştım. Göçmüş bir harâbe gibi kanlar içinde doğan taze şeyi bu emsalsiz ve ıssız 'dekor' içinde göreceğimi biliyor gibiydim. Bana geldi ki millet de, ben de hep bu günü hazırlamak için geçirdiğimiz şeyleri geçirmişiz ve mazinin hep bu günü anlayan bir mânâsı varmış. Yalnız bu duyduğum şeylerin en renksiz gölgelerini bile san'ate sokmaya ne arzum, ne de kabiliyetim vardı. Dağının, çölünün, muzdarip insanların, hepsinin içindeki Anadolu damarlarımda daraban ediyordu. San'atin teyid eden, küçük parçalara ayıran fırçasının, kaleminin bu sahneyi verebileceğine kail değildim. San'at idealinin burada gök ile yer kadar kabiliyetimden yüksek olduğunu gördüm.

Küçük san'atimle Anadolu'yu resmetmekten feragat ettim; belki san'at namına isabet etmiştim.

.....

Sakarya ve ordu hayatı bana roman yazmayı hayalen bile unutturmuş, beni almış götürmüştü. Sakarya arkadaşlarının basit, fakat ilâhî meşakkatlerini ben de onlar kadar sade görüyor, Türk gençliğinin bu şaheserini, bütün güneş ve gölgesi içinde seyretmek saadetini kâfi adde diyordum. Ankara'ya uzun bir izinle döndüğüm günlerde birdenbire eski zamanların roman yazmak hummasına tutuldum... Çocuk gibi oturdum, iki ay emsalsiz bir heyecan içinde esasları tunçtan olan insanları çamurdan yoğurdum. İhtilâl ve isyan günlerinden beri koza, kurt, kelebek devirleri tetkik edilen mahlûkat gibi silâh arkadaşlarının «*Ateşten Gömlek*» te birkaç solgun aksini, İstanbul, ihtilâl ve ordu günlerinden alıp kâğıt üstüne koymağa çalıştım. İstedğim gibi olmadığı için silâh arkadaşlarımdan af dilemek istedim. Bize onlar ilham ettiler... Eser Sakarya'nındır. Fena olabilir; fakat benim san'atimin yapabileceği en iyi şeydir. İnsan en çok sevdiklerine ancak en iyi yapabileceği şeyi verebiliyor.»³⁷

³⁷ *Ateşten Gömlek* s. 3-4-5.

Halide Edib'i 1920'lerde Anadolu'ya, yani "Ateş" in merkezine atan baş saik İzmir'in işgaliydi demiştik. İzmir'in bu tarz işgali ise, en azından, hür bir devlet olarak yaşama hakkına lâyık görülmediğimiz anlamına geliyordu. Tecavüze uğrayan milli gurur, tam vurulduğu yerden düşmanına cevap verecekti.. Tarihi, coğrafyası, medeniyeti ve kültürü ile, *yani bir tek kişide bir millet olarak yaşayan* Halide Edib, acıyı ta can evinde duymuştu. İzmir semboldü. «Ateşten Gömlek» ise Sakarya'nın, yani Anadolu'nun destanıydı. Onun başlıca kahramanı da İzmir'li olmak zorundaydı: *A Y Ş E*.. İzmir'in kızı..

«-İşte, Ayşe, Peyami, nerelere daldın yine?»

Cemal'in yanında kolu bir bağ ile, içinde simsiyah örtülü bir kadın. İçimden:

-İzmir geliyor, dedim.

.....

Ertesi gün mitinge bizimle beraber Ayşe de geldi.. Önümüzde sessiz yürüyen sakat kollu *Ayşe'yi ve onun alâmeti olduğu için buradan bir millet faciasını düşünüyorduk* »⁸⁸.

Ayşe'den İzmir'e, Anadolu'ya ve Türklüğün hayatına doğru ilerleyen bu semboller halkası içinde «Ateşten Gömlek» in noksansız dokusunu görürüz. Karşılıklı müsavat halleri o kadar iç içedir ki, artık Ayşe'yi sevenler ve bu sevginin akıntısı içinde ölüme giden insanlar Anadolu'yu da seviyorlardı demek fazla olur. Eserin bellibaşlı bütün kahramanları, savaş içinde ölüp gitmektedirler: İstanbul'dan «Ayşe sıtması»na tutulup gelenler, Anadolu'dan maceranın içine giren Kezban'lar, Mehmet Çavuş'lar, Ahmet Rıfki'lar.. Hattâ Ayşe.. Eser, İzmir'in geri alınışından bir yıl kadar önce yazılıyor ve yazarı, zafere, ancak herkes hayatını gözden çıkardığı takdirde ulaşabileceğini telkin etmek istiyor. Sırf bu yüzden bütün bir sembol halinde büyüyen Ayşe dahi, İzmir'in, kurtuluşunu göremeyecektir. Ama bizce, Ayşe'nin yerine o günü Halide Edib'in görmesi arasında fark yoktur.

Bu eserden sonra Halide Edib'in birdenbire bambaşka bir romanla ortaya çıktığını görüyoruz: «*Kalb Ağrısı*»... Gerçi savaş sona ermiş ve Cumhuriyet de kurulmuştur ama, esere bakarsanız sanki «Ateşten Gömlek» i yazan o değildir. Ateş ve ölüm cehenneminden, yani Anadolu'dan

gelen o değildir. «Vurun Kahpeye» ile «Ateşten Gömlek» arasına giren bu eserin arkasında biz, sessizliğin ulvî iklimini duyuyoruz. Değil hissedileni ve mânâyı, yaşanılanı ve görüleni bile anlatmaya güç yoktur. Belki de *lüzum* yoktur. O ateş gömlek, öğünmek ve anlatılmak için giyilmemişti ki.

1924'te neşredilen bu eserden sonra -ve yazarımızın Türkiye dışında bulunduğu bir sırada (1926)- «*Vurun Kahpeye*» yayınlanır.

Halide Edib, gören ve gördüğünü anlayan bir kafaya sahip olan ve kurtuluşların yalnız dış engellerin yenilmesi ile kazanılabilecek kadar ucuz olmadığını idrâk edenlerdendir. Acısını içinden duyduğu ve yaşantısını bizzat tesbit ettiği Anadolu, biliyordu ki, düşmanı denize dökmekle herşeye bir anda kavuşmuş olmayacaktı. Yüzyıllar boyu ve sanki kasdenmiş gibi bir büyük basiretsizlikle ihmal edilen ve üstelik bu ihmal edilmişliği bir istismar imkânı bilinen Anadolu'nun derdi, hakikaten «sayılamayacak kadar» çoktur. «Sergüzeşt ve cidal devri, artık geçmiştir. Âti, inkişaf ve birlik muharebesi» açmak zamanı da gelmiştir.

Üzgün ve kırgın bir halde yurt dışında bulunan Halide Edib, vazifesinin şuuru içindedir. Yazacağı eserlerle kendine düştüğünü hissettiği sorumluluğa cevap arayacaktır. «Vurun Kahpeye», bir sosyal teşrih, tenkid ve teklifler bütünü olarak çerçvelenebilir. Yazar, bu eserinde İstiklâl Savaşı atmosferi içinde, Anadolu insanının kaderiyle yakından ilgili meselelere gerçekçi bir gözle eğilmektedir.

Eser'in kahramanı Aliye'nin öğretmenlik yapmaya geldiği kasaba dört başı mamur bir şekilde hastadır. Maarif Müdürü başta olmak üzere öğretim müessesesi, imamı başta olmak üzere dinî ve tabii içtimâî yol göstericisi, zengini ve nüfuzlusu başta olmak üzere topluluğu tedaviye muhtaç bir yer. Anadolu savaşını anlayan ve kabul eden çok az bir temsilcisi vardır kasabanın. Onun da, Hacı Fettah Efendi'nin telkini altında İstanbul'dan gelen, «Toprağınız toprağım, eviniz evim. Burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmıyacağım; vallahi ve billahi»⁸⁹ diyen Aliye'yi, linç edenlere karşı koyacak gücü yoktur.

Fettah Efendi eserin bellibaşlı anti-tezidir. «Nefs-i aziz»i için düşmanla birleşmekten, millî mücadeleye yardım edenin hayatına göz dikmekten, gelen aydınlığa bütün gücü ile perde çekmekten geri dur-

⁸⁹ Vurun Kahpeye, s. 144.

maz. Onun cehennemi, lâneti, ölümü ve bütün karanlığıyla temsil ettiği din, herhalde islâmiyet olamaz. Sadece asırlardanberi, milletin hayrına rağmen din adına icrayı şakavet eden istismarcı bir grubun örneğidir, o kadar.

«Vurun Kahpeye»de, yazar, geri kalmış veya bırakılmış Anadolu'yu kurtarmaya öğretmen ile gitmeyi ve ters kullanılan müesseselerin gerçek şahsiyetlerine kavuşturularak halk hayatına arzını teklif etmektedir. Olaylar ve insanlar bu fikir etrafında geliştirilmektedir.

Halide Edib'in Nisan 1927'de tamamlanıp, 1928 yılında ilk bas-kısı yapılan ve «Kalb Ağrısı»nın Anadolu'ya doğru genişlemiş şekli olan «Zeyno'nun Oğlu» adlı eseri, bizce hem en güzel kitaplarından biri, hem de Anadolu'ya sulh devrinin şartları içinden bakışı ve tenkidleri ile «Vurun Kahpeye»nin devamı gibidir. Eser, insan hayatının ve davranış-larının çeşitliliği ve anlaşılmazlığı yanında ustalıklı ve kuvvetli bir tarzda sosyal meseleleri de işlemektedir.

Bu kitabın kaleme alınışında meşhur Kürt isyanının tesiri olduğuna eminiz. Burada yeri gelmişken, yurd dışında olmasına rağmen, Türkiye-sinin dertlerine Halide Edib'in ne kadar hassas ve canlı bir dikkatle eğildiğini işaret etmeden geçemiyeceğiz. Anadolu'nun çok yakından bi-linmesine inanan Halide Edib, tanınmış bir eserindeki kahramanları daha yakın plâna alarak ve canlı yeni tipler de katarak, sanki bir se-fere çıkarıyor gibi Diyarbakır'a getiriyor. Çeşitli tarihî ve sosyal se-beplerle kaynama halinde bulunan Diyarbakır'a gelenler de çeşit çeşit-tir.. Subaylar, ananesine bağlı genç ve yaşlı kimseler, yeni bir dünya görüşü ile yüğrülmuş müsbet tipler, «yeni kadınlar» v. s. Bunların dı-şında Mesture Hanım'ın şahsında çizilen çok enteresan bir tip vardır ki, buradan Halide Edib'in, meselesini ortaya koyarken menfî unsurlara yer vermeye dikkat ettiği sonucuna varılıyor. Garb'ı kendilerine göre an-layan ve günümüzde bile kalabalığından geçilmeyen *bir çeşit batılı'nın* en güzel örneği bu kadındır. «Yirmi sene evvel Hayrettin Paşa'nın kızı Mesture Hanım, tombul fakat tabii ve sevimli. Yirmi sene sonra Mes-ture Hanım, başı, beli, ayakları üç tanbura içinde, kımıldanmıyacak kadar şişman, aşırı asrî, mütemadî bir cehd ile vaziyetini muhafaza için maddî manevî ter içinde, nefes nefese!»⁴⁰. Mesture Hanım, başlan-ğıçta Diyarbakır'a gitmek istemiyor. Onun Şişli sosyete hayatından ayrılması düşünülemez. Gitmeye mecbur kalınca da kendini oraya *m e d e n i y e t'i* götürmeye memur biri olarak görmeye ve göstermeye

⁴⁰ Zeynonun Oğlu, s. 21.

başlıyor. Onun medeniyeti, çaylar vermek, briç ve poker oynatmak, dansı moda haline getirmektir. Şimdilik bir gramofon götürüyor. Eğer *Diyarbakır sosyetesini kabiliyet gösterirse* İstanbul'dan bir cazband getirilir, ekâbirden biri gelirse şerefine bir de balo verilir ve böylece medeniyetin en yüksek nimetini Diyarbakır da tatmış olur.

Tamamen yeni düşünüşlü olan kızı, annesini anlatıyor: «Ah Zeynocağım, büyük-annem gramofon lâkırdısı olurken anneme öyle bir vurdu ki, gözlüklerinin üstünden alaylı alaylı baktı: "Demek evlâdım sen çalacaksın, Kürtler oynayacak» dedi. Annem mosmor oldu, asrifleşme hareketini idare edenlerin meşhur «örümceklilik fikirler» silâhiyle zavallı büyük-anneme sataştı. Hep geri kalmamızı vaktiyle dans öğrenmememizde buldu ve buna mani olan büyük-annem gibi örümceklilik kafalar fasilesine mensup mürtecî sınıfı çok mühim şeylerle itham etti.»⁴¹

Mesture Hanım örneği, bize göre de, Anadolu'ya sızan tehlikeli tirsirlerin en mühimlerindenidir. Eserde ayrıca hâlâ da bir yara gibi duran Kürt meselesi ortaya konulmaktadır; Kürt Zeyno, anası ve oğlu Haso Çocuk portreleriyle verilen Anadolu'luların hayatları yüzde yüze çok yakın bir doğrulukta canlandırılmaktadır. Kadın hakları için bilhassa uğraşmış ve tehdit mektupları almış bir kadın olan yazarımız, Anadolu kadınlarının hayatlarını anlatırken, başarısının zirvesine çıkıyor. Haso Çocuk'la da geleceğin Türkiyesi için arzuladığı insan örneğini veriyor.

Yedi-sekiz yıl aradan sonra 1936'da Paris'te yazılan ve 1937'de ilk baskısı yapılan *Yolpalas Cinayeti* adlı küçük eserini Halide Edib'e herhangi bir gazete haberi ilham etmiştir sanıyoruz. Anadolu'lu genç bir dadı, evin şoförünü öldürmüş, hanımını da yaralamıştır. Dadı, doğru ve temiz, şahsiyeti sağlam biridir. Avukatının savunma babındaki sözleri de bu fikirler etrafında kuruludur. Bizim için önemli olan husus, bu eserle Halide Edib'in, Anadolu'lu tiplerini artık İstanbul'a çağırmaya başlamasıdır. Gerçekten de o, savaş içinde ve savaşın meseleleriyle beraber tanıdığı ve kendisi gibi yaşadığı Anadolu'yu, Yolpalas Cinayeti'ne kadar yazmış olduğu eserlerle anlatmış ve bu faslı kapamıştır. Bundan sonra Halide Edib'in Anadolu'luları, hayatına İstanbul'da yardımcı ve hizmetçi olarak veyahut da şöylece giren kimseler olacaktır. Bazı eserlerinde de bu şekilde tanıdığı Anadolu'luların maceralarını esas alacaktır.

Yazarımızın *Maske ve Ruh* adlı, fantastik bir eseri de vardır. 1922'lerde Akşehir'de Nasrettin Hoca'yı ziyareti sırasında yazmak tasavvu-

⁴¹ Zeynonun Oğlu, s. 120,

runda olduğu bu kitabı ancak 1935'te -ve tabii- yurt dışındayken yazıyor, 1945'te de yayımlıyor. Önsözde, daha evvel dünya meselelerine ciddi bir gözle eğilmek arzusunda olduğunu, fakat, hâdiseleri Nasreddin Hocanın gözüyle seyretmenin artık kendisine daha uygun geldiğini söylüyor. Onun mânâsı etrafında tasavvur ettiği zihniyete hayranlığını belirterek Hocada Anadolu insanına ışık tutan hususiyetleri görüyor: «Fakat bu zihniyet - umumiyetle inanıldığı gibi- herşeyle alay eden, hiçbir şeyi ciddi telâkki etmeyen "adam sendecilik,, zihniyeti değildir. Bilâkis, bu, dünyaya; insanların dertlerine bakarken, benliğini bertaraf eden, hiçbir sâbit fikir veya şahsî arzuya kapılmadan, serin ve doğru bir görüşle realiteyi seyreden bir görüştür. Bu, hastalara ençok emniyet veren büyük bir doktor huzurunun verdiği hava, zamanla kıymeti kaybolmıyan kökü sağlam bir realite görüşüne dayanan halk ve hayat filozofunun huzuru ile hasıl olan havadır... Yıllar geldi geçti...

Harpten evvelki medenî dünyayı ve medeniyeti tehdit eden meselelerin verdiği yorgunluk bana bunlara biraz Nasreddin Hoca gözü ile bakmak arzusunu verdi. Yarının dünyasında huzur ve cidal unsuru olabilecek bütün meseleleri on sene evvel ciddi bir şekilde yazmadan evvel Nasreddin Hoca gibi kavramak istedim.»⁴²

Gerçekten, hâdiselerin çok çapraşık ve çetin imtihanından geçen, uzun gurbet yılları içinde dünyanın çeşitli köşelerinde sonsuz değişikliklerle temas eden Halide Edib de artık dünyaya mümkün olduğu kadar alaycı bir gözle bakacaktır.

İlk baskısı 1946'da yapılan *Sonsuz Panayır* işte bu, hayatın her cilvesini tabii görebilecek ve onu epeyi alaycı bir gözle seyredecek psikolojinin aynası gibidir. Tiplere garip adlar verilmiştir. Şaşırtmaç, Bolluk, Tıngır, Say-Öz, Sertman, Açık-göz, Şaşbak veya Şaşıbak, Tramar, Safitürk, Uzman..

İkinci Dünya Savaşı, yaşayış, düşünce ve değer ölçülerini sarsmış, allak bullak etmiştir. Türeyen yeni cins bir harb zengini tipi ise cemiyetin başlıbaşına bir meselesi olmuştur. Eser adını gerçekten hak ediyor. Tam bir panayır kalabalığı içinde kaynaşan insanlar arasında bir Anadolu'lumuz vardır: Yeni zengin ve gayri meşru kazancını siyasi kombinezonlara ve saldırdığı korku üzerine kuran Samed Şaşırtmaç'ın Bolu'lu karısı Emine Şaşırtmaç. Halide Edib'de savaş içinde tanıdığı bir Anadolu askeri fikri billûrlaşmıştı: «...Sonra ne kadar nefer vardı.

⁴² Maske ve Ruh, s. 5-6.

Esmer dört köşe, hiçbir kasırganın koparamıyacağı meşe kütüklerine benzeyen kavi vücutlarıyla mütemadiyen bıçak altında inlediler.

Bilir misin Peyami, İstanbul'da Anadolu'lu hizmetçilere, bilhassa askerlere hiddet edince «meşe odunu» dersiniz. Bu, istihfaf için söylenen lâkırdının onların resanetini, yalnız vücutlarının değil, ruhlarının ve sinirlerinin resanetini en iyi ifade ettiğini sıtma sırasında hastabakıcılık hayatını yaşayan muhayyelem buldu. Bana Anadolu ordusu muazzam ve muzlim, eğilmez bir meşe ormanı gibi geliyor.

.....

Bu hülyadan sonra kafamda, ordumuzu ötesinde berisinde ince serviler ve çamlar görünen engin bir meşe ormanı halinde görüyorum. Gölgeleri ezeli, gölgeleri namağlûp, dalları hülya ile çok ciddi ve derunî bir ızdırapla dolu bir orman. Koca dünya bunu mütemadiyen biçiyor. Büyük ağaçlarını yere seriyor. Fakat yere dökülen tohumlardan daha zengin genç bir orman fişkırıyor»⁴⁸.

İşte, Emine Şaşırtmaç cinnnet halindeki bir toplulukta içinin sadece kararı bozulmayan bir Anadolu'ludur. Apartmanlarının bir odasını köyündeki gibi tanzim etmiştir. Kocasının hatırı için verdiği partilerden sonra orada kendi havasına çekilir, rahat eder. Aslında Emine Şaşırtmaç çevresinden rahatsız oluyor da değildir. Kendisinin şivesi, yaşayışı ve davranışları zenginler sosyetesinde alay mevzuu olmasına rağmen o bunlara lâkayttır. Onlarla kâğıt oyunlarına kadar samimileştiği hâlde hep kendi şahsiyeti içindedir. Bütün bir toplulukta şahsiyeti çevresine tesir eden de yalnız Bolu'nun bu ahçı kılıklı insanıdır.

Şahsiyet eksikliği urlaşmaya doğru giden bir cemiyet içinde, böyle bir kadının yazar tarafından bilhassa öne çıkarıldığı belli oluyor.

İstiklâl Savaşında yakından görmek fırsatını bulduğu Anadolu'lu askerin eşidir o. İkisi için de Halide Edib, yirmi küsur yıl aralıkla «arka kemiği» diyordu. Bu, bir milleti ayakta tutabilecek olan hususiyeti işaret demektir.

1954'te yazılan *Döner Ayna*, Anadolu'lu bir hizmetçi kadının başından geçenleri yazara anlatmasıyla doğmuştur. Eserde Anadolu'luyu iyi tanıması olmadan anlatılamayacak olan sosyal meseleler sebep ve

⁴⁸ Ateşten Gömlek, s. 114-115.

neticeleri ile ortaya konulmuştur. Köyün ağa problemi, kız kaçırma, yaşayışlarına çeşni katan hususiyetler ve İstanbul'a gelen Anadolu'lu insanların yeni hayatları ve karşılaştıkları meseleler çok rahat bir şekilde önümüze çıkıyor.

Halide Edib, Zeyno'nun Oğlu'dan itibaren eserlerinde meseleleri iktisadî doktrinler açısından da düşünmeye başlamıştır. Gerek «Sonsuz Panayır» ve gerekse «Döner Ayna»da bu husus dikkati çektiği gibi, İstanbul'a gelen Anadolu'lular da daha çok bu şekilde işlenmeye ve belirlenmeye çalışılıyor.

Âkile Hanım Sokağı ve *Hayat Parçaları* Halide Edib'in neşrettiği son iki romanıdır. Bunlardaki Anadolu'lar da, yukarıdanberi gördüğümüz ölçünün içinde olarak, İstanbul'a gelip çalışan fakir insanlardır. İçine girdikleri değişik ve kozmopolit havaya rağmen şahsiyetlerini koruyanlar vardır. Buna karşı koyamayıp apışan ve bozulup gidenler de az değildir. Bu, Halide Edib'in Anadolu'ya realist ve her hayalin dışında baktığının delilidir.

Halide Edib Adıvar'ın eserlerini mevzuumuz bakımından ve topluca gözden geçirdikten sonra, şahıs kadrosuna da kısa şekilde dokunmak isteriz. Başlangıçta kahramanlar, eseri yazdıran gayeye paralel olarak idealize edilmiş tiplerdi. Gittikçe gerçek birer hüviyet kazandılar. Onları giderek iyi ve kötü taraflarıyla kendimiz olarak bulduk.

Kahramanların erkek ve kadın yığınına, karakteri açısından bakılınca da çoğunun birbirine cevap veren benzer kişiler olduğu görülür. Yazarın, üzerinde çok hususî bir tazda durduğu Anadolu insanı ise çocuklardır. Gelecek için ümitler kendisine bağlanmış, harb içinde üzerine düşenden fazlasını vermek gücünü göstermiş Himmet Çocuk'lar Haso'lar Anadolu'nun kendisidirler.

TOPRAK : Halide Edib, Anadolu'nun toprağını da tıpkı insanına benzetir. Onun biteviye giden ıssızlığı, sessizliği, dıştan hiç bir «tenevvüü» yokmuş gibi görünüşü insanının ta kendisidir. «Herhalde Anadolu beyabanı korkunç sessizliğiyle Yunanlıların mizacına uymuyordu.»⁴⁴ Mizaç ve toprak arasındaki bu ilgiyi bir Fransız tarihçisi de şöyle belirtiyordu: Fransız toprağı on asırda Fransız milletini yarattı (Michelet).

⁴⁴ Türkün Ateşle İmtihani, s. 224.

Bu bahsi, yazarın «Dağa Çıkan Kurt»a aldığı «Cennet Dağı» adlı hikâyesinde söylediği fikirlerle çerçevelemek isteriz: «Ankaraya bakan iki dağ vardır: Biri yüksek ve sarı, çorak ve yanık bir taş toprak yığıdır. Tepesinde bir volkanın sönmüş, kararmış, üzeri külle örtülmüş siyah ağzı vardır. Ankara'nın bütün tepelerini birer düzlük gibi gösteren en uzaklarda görünen kocaman, muzlim bir halka belirir. Nedir? Bilmem.

Bu sarı çıplak dağın eteğine sokulan yeşil bir dağ yavrusu daha vardır. Öteki ne kadar korkunç sarp ise bu okadar yeşil, yumuşak, hututu zarif ve kokulu çiçeklerle bezenmiştir. Bunun da uçurumlara bakan zirvesinde tabii bir kürsü gibi kayalar yığılmıştır. İşte bunun kayalarından, ötekinin halkasından engin kara ka'ını kimsenin göremeyeceği uçurumlara bakılır.

Ankara'nın güneşli ve güzel bir akşamında, kızıl gök dağları boyadığı bir anda bir küçük çoban bana bu dağların efsanelerini anlattı».

Köylü çobanın anlattığına göre, 93 Harbinin başında Kafkasya'dan dönen bir zabıt, Cennet Dağı'nın üstüne çıkıp gurbetteki hasreti ile 'kandilleşmek' ister, fakat dağın eteğinde pusuya düşerek ölür. Cennete giden zabıt (tayf) olup arasına gelerek bu tepeden, kavuşamadığı sevgilisine bakarmış.

«Cennetteki bir ruhun bu kadar fanî ve beşerî bir oyunu neden oynadığını çobana sordum, toprak üstündeki sevgililerle karanlık kulübelerde oturmak, cennetteki muhteşem hurilerle güneşten saraylarda oturmaktan daha tatlı olduğunu iddia etti... Kimbilir.»

Çoban başka bir akşam, o zabiti, göğsünün üstündeki yarasından kanlar akarken gördüğünü, bunu kadınlar da görürse uğurlu olacağını ve gurbetteki hasretlerine kavuşacağını söylüyor. Anadolu insanının şu portresi ne kadar enteresandır! Onda cennet ve cehenneme tereddütsüz bir inanç vardır. Bu değiştirilemez. Fakat öz toprağına ayrıca bir kudsiyet atfedişi, bu duygusunu da dinî telâkkisinden öyle yalansız ve bütün bir şekilde ayırışı vardır ki, insanı hayrette bırakır. Dağın tepesinde, efsane adamı gördüğünü söyleyen bu çobanın, toprağı hakkındaki bu sağlam kanaati bizim kendisini bilmemize tutulan bir ışıktır. Ama birdenbire, yazarın şu fevkalâde güzel ve enteresan şekilde beliren duygusuna ne demeli?

“Yalnız ben öyle hissettim ki cennette oturan bu insanın hâlâ kara topraklarda gözü var ve cennette mübarek, ilâhî güzelliklerinden ruhunun hasretle toprağa bakan bir gözü var»⁴⁵ .

Bize öyle geliyor ki, Halide Edib, bu ifadesiyle bir Anadolu'ludan daha hissi görünüyor ve onunla tam bir ruhî kaynaşma içinde olduğunu haberini veriyor. O çoban belki, mezarı olmayan zabıt için bu kadar ileri bir duygulanmaya gidemezdi. Ama artık orada tam bir Anadolu'lu olan yazarımız, cahil Anadolu insanının o hale getirip bıraktığı hikâyeyi daha doğrusu tahassüsü alacak, çok daha inceltip çok daha ötelere taşıyacaktır.

xx

Anadolu'lu, asırların bıraktığı damlalarla, bin türlü sebebin yoğurduğu garip bir muhteva gibi görünüyor bize... Hem maddede ve anlaşıl-makta ; ve hem de mânâda garip ve yalnız.. Az, fakat sağlam ve kesin hükümleri var.. Çok yerde susar ve pek az söyler.. Ama türkülerinde.. Onu tanımanın ve bilmenin bir büyük yolu türkülerinden geçer. Yahya Kemal, romanı yazılmamış olan halkımızın bütün hayatı şarkılarında ve türkülerindedir, diyordu. Halide Edib'i, eserlerinin çoğunda Anadolu'yu bu tarafıyla da ve çok derinden anlamış gördük.

xx

Anadolu, kendisini insan ve toprak olarak ve bütün ayrıntılarıyla yaşayan Halide Edib'den, bir insandan bekleyebileceği hizmetlerin azamisini almıştır, dersek ancak bir gerçeği söylemiş oluruz.

⁴⁵ Dağa Çıkan Kurt, s. 28-29.